

Alicja Grabowska-Lysenko

Wpływ osoby i kultu błogosławionej Doroty na życie duchowe parafii i wyposażenie kościoła w Mątowach Wielkich od średniowiecza do współczesności

---

Studia Elbląskie 14, 47-61

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WPLYW OSOBY I KULTU BŁOGOSŁAWIONEJ DOROTY NA ŻYCIE DUCHOWE PARAFII I WYPOSAŻENIE KOŚCIOŁA W MĄTOWACH WIELKICH OD ŚREDNIOWIECZA DO WSPÓŁCZESNOŚCI**

Słowa kluczowe: Dorota z Mątów, Mątowy Wielkie, historia sztuki, średniowiecze, pobożność, duchowość

Key words: Dorothea of Montau, Mątowy Wielkie, History of Art, Middle Ages, Piety

Schlüsselworte: Dorothea von Montau, Groß Montau, Kunstgeschichte, Mittelalter, Frömmigkeit, Geistigkeit

Gotycki kościół pw. św. Piotra i Pawła w Mątowach Wielkich wraz z jego bogatym wyposażeniem są zabytkiem wyjątkowym. Nie tylko ze względu na dobry stan zachowania i ciekawą formę zarówno architektury, jak i elementów wystroju, lecz głównie przez jego związek z błogosławioną Dorotą, która urodziła się w Mątowach i tu także przyjęła pierwsze sakramenty.

Zabytek ten nie doczekał się jak dotychczas wyczerpującego monograficznego opracowania. Najobszerniej kościół opisany został w inwentaryzacji Bernharda Schmida opublikowanej w 1919 r.¹. Poświęcili mu nieco uwagi także autorzy przedwojennych polskich przewodników i słowników geograficznych². W późniejszym czasie świątynia była ledwie wzmiankowana, głównie w pracach historyków architektury, jako jeden z najstarszych przykładów architektury fachwerkowej na terenie Państwa

---

* Alicja Grabowska-Lysenko, absolwentka kierunku Ochrona Dóbr Kultury spec. Historia i Zabytkoznawstwo Dział Sztuki na UMK w Toruniu. W chwili obecnej w ramach Wolontariatu w Ochronie Zabytków (Freiwilliges Jahr in der Denkmalpflege) pracuje w Untere Denkmalschutzbehörde w Stralsundzie. Od czasu studiów zainteresowana problematyką sztuki średniowiecznej Pobrzeża Bałtyku, w szczególności terenu dawnego państwa zakonnego w Prusach.

** Artykuł powstał w oparciu o pracę magisterską, pisaną w latach 2011–2012 w Instytucie Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa UMK w Toruniu, pod kierunkiem dr Moniki Jakubek-Raczekskiej, na seminarium prof. Elżbiety Pileckiej.

¹ B. Schmid, *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Westpreußen*, Bd. 4. *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Kreises Marienburg*, H.14. *Die Städte Neuteich und Tiegenhof und die ländlichen Ortschaften*, hrsg. von B. Schmid, Danzig 1919, s. 180–191.

² F. Sulimierski, W. Walewski, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 6, Warszawa 1885, s. 219–220; M. Orłowski, *Ilustrowany przewodnik po Gdańsku wraz z terytorjum Wolnego Miasta*, Warszawa 1928, s. 206.

Zakonnego³. Spośród tych pozycji warto wspomnieć pracę Christofera Herrmanna, w której opublikowane zostały wyniki badań dendrochronologicznych, pozwalające ze znaczną dokładnością wyznaczyć kolejne fazy budowy kościoła⁴. W 2009 roku ukazała się natomiast praca ks. Andrzeja Starczewskiego, mająca charakter popularnonaukowy i świadcząca o wzroście zainteresowania tematyką mątwowskiego kościoła⁵.

Na marginesie tych i innych publikacji przewijały się także elementy wystroju świątyni, które stanowią główny temat niniejszych rozważań⁶. Nie zostaną one poddane tutaj jednak analizie styloznawczej. Niniejsze studium koncentruje się na próbie ukazania ich semantycznej nośności oraz odpowiedzi na pytanie, czy i jakie znaczenie miała osoba Doroty i jej duchowość na kształtowanie się duchowości parafii i na charakter wyposażenia kościoła Mątowach Wielkich.

PARAFIA W OKRESIE PANOWANIA ZAKONU KRZYŻACKIEGO

Przywilej lokacyjny dla Mątowów Wielkich wystawił wielki mistrz Ludolf von König między 1342 a 1345 rokiem i prawdopodobnie właśnie wówczas erygowano parafię⁷. Jak wykazały wyniki badań dendrochronologicznych, fachwerkowy kościół w Mątowach Wielkich zbudowany został najwcześniej na początku lat 60. XIV wieku⁸. Z drugiej jednak strony Dorota została ochrzczona 6 lutego 1347 roku⁹ i, co potwierdzają zeznania świadków procesu kanonizacyjnego, miało to miejsce

³ V. Zirkwitz, (*Das Dorf um Danzig*) *Die bauliche Entwicklung der Dorfkirche von der Ordenszeit bis zur Gegenwart im Gebiet des ehemaligen Freistaates Danzig unter besonderer Berücksichtigung der Kirchen der Danziger Höhe und Niederung*, Danzig 1938, s. 12; J. Stankiewicz, *Zabytki budownictwa i architektury na Żuławach*, „Rocznik Gdański”, t. XV/XVI 1956/1957, s. 516; T e n ż e, *Architektura i budownictwo Pomorza Gdańskiego*, [w:] *Kultura i Sztuka. Seria popularno-naukowa*, „Pomorze Gdańskie”, nr 2, Gdańsk 1965, s. 15; R. Paszkowski, *Gotycki kościół pw. św. Szymona i św. Judy Tadeusza w Gnojewie. Z badań nad średniowieczną architekturą sakralną na Żuławach oraz historią działań na rzecz jej ochrony*, Malbork 2011.

⁴ Ch. Herrmann, *Mittelalterliche Architektur im Preussenland. Untersuchungen zur Frage der Kunstlandschaft und –geographie*, Petersberg – Olsztyn 2007, s. 463–465.

⁵ A. Starczewski, *Gotyckie zabytki sakralne na terenie gminy Miloradz na Żuławach*, Sztum 2009; zob. także: T e n ż e, *Gotycki kościół św. Piotra i Pawła w Mątowach Wielkich – świadek chrztu i bierzmowania bł. Doroty*, [w:] *Patroni diecezji elbląskiej w lokalnej świadomości i tożsamości regionu*, red. J. Hochleitner i A. Kilanowski, Elbląg 2006, s. 83–92; T e n ż e, *Gotyckie zabytki sakralne w gminie Miloradz na Żuławach*, „Wiadomości Historyczne”, nr 5, wrzesień/październik 2010, s. 5–15.

⁶ Wykaz literatury do poszczególnych obiektów umieszczony zostanie w miejscu ich omawiania.

⁷ Ch. Krollmann, *Gr. Montau. Bäuerliche Personen- und Familienkunde im 14. Jahrhundert*, „Elbinger Jahrbuch” 15, 1938, s. 176; J. Wiśniewski, *Kościół i kaplice na terenie byłej diecezji pomezkańskiej 1243–1821*, Cz. 1, Elbląg 1999, s. 269. W 1383 roku przywilej lokacyjny dla Mątów został odnowiony przez wielkiego mistrza Konrada Zöllnera, jego treść opublikował Edmund Dormann, zob. E. I. Dormann, *Regesten und Urkunden zur Geschichte des Kreises Marienburg*, Danzig 1862, s. 31–32.

⁸ Ch. Herrmann, *Die Mittelalterliche Architektur im Gebiet der ehemaligen Preussischen Bistümer (Kulm, Pomesanien, Ermland und Samland)*, mps, Olsztyn 2003, s. K 208; T e n ż e, *Mittelalterliche Architektur im Preussenland...*, dz. cyt., s. 464–465.

⁹ T. Kujawski-Komender, *Wstęp do badań nad pismami Doroty z Mątów*, „Nasza Przyszłość”, t. V, red. A. Schletz, Kraków 1957, s. 101.

w kościele parafialnym w Mątowach¹⁰. Należałoby więc rozważyć możliwość istnienia prowizorycznej budowli z nietrwałego materiału, która mogła służyć gminie parafialnej, zanim kościół facherkowy został ukończony¹¹. Do połowy XV wieku miały miejsce jeszcze przynajmniej dwie przebudowy kościoła, polegające na obmurowaniu konstrukcji facherkowej od zewnątrz, a także częściowym jej zastąpieniu litym murem i dobudowaniu południowego przedsionka¹².

Wspierając się dość bogatym materiałem zabytkowym oraz nieco uboższymi źródłami pisany, można pokusić się o rekonstrukcję wyposażenia kościoła w pierwszym wieku jego funkcjonowania. Obecność w świątyni kilku podstawowych elementów sankcjonowały zapisy statutów diecezjalnych. Wprawdzie pierwsze zachowane statuty dla diecezji pomezkańskiej – statuty biskupa Jana Rymana – pochodzą dopiero z 1411 roku¹³, jednak pewne zapisy dotyczące wyposażenia kościoła i troski o nie znajdują się już w najstarszych znanych statutach pruskich, wydanych przez sambijskiego biskupa Zygryda von Regenstein (1302–1310)¹⁴. Biorąc pod uwagę fakt, iż głównym celem statutów było dostosowanie praw obowiązujących w diecezji do wymogów ustawodawstwa Kościoła powszechnego¹⁵, przyjąć można, że dla Pomezanii w XIV wieku w kwestii tak ważnej, jak wyposażenie świątyni, obowiązywały tożsame reguły.

Według zapisów statutów, każdy kościół musiał posiadać ołtarz z krzyżem i obrazami, chrzcielnicę¹⁶ oraz zamykane na klucz sakramentarium¹⁷. Do dziś w kościele znajduje się granitowa, surowa w formie chrzcielnica o półkulistej, pozbawionej

Il. 1. Figura Tronującej Madonny z Dzieciątkiem, fot. Alicja Grabowska

¹⁰ *Die Akten des Kanonisationsprozess Dorotheas von Montau von 1394 bis 1521*, hrsg. von R. Stachnik, Zusammenarbeit – A. Triller, H. Westphal, Köln – Wien 1978, s. 19: „*de voluntate prefatorum coniugum baptizata fuit in dicta parrochiali ecclesia dicta ville*”.

¹¹ Tego typu rozwiązanie dla świątyni żuławskich sugerował Bernard Jesionowski, por. B. Jesionowski, *Techniki i materiały budowlane stosowane przy wznoszeniu średniowiecznych kościołów żuławskich. Zagadnienia logistyczne średniowiecznego placu budowy*, „Rocznik Żuławski”, 2008, s. 59.

¹² Ch. Herrmann, *Mittelalterliche Architektur im Preussenland...*, dz. cyt., s. 465.

¹³ J. Wiśniewski, *Średniowieczne synody pomezkańskie*, Elbląg 1998, s. 15.

¹⁴ A. Radziwiński, *Kościół w Państwie Zakonu Krzyżackiego w Prusach 1243–1525*, Toruń 2006, s. 147.

¹⁵ Tamże, s. 145.

¹⁶ A. Radziwiński, *Życie i obyczajowość średniowiecznego duchowieństwa*, Warszawa 2002, s. 107; Tenże, *Kościół w Państwie...*, dz. cyt., s. 147–149.

¹⁷ J. Wiśniewski, *Średniowieczne synody...*, dz. cyt., s. 31.

dekoracji misie, której powstanie, zgodnie z typologią Jadwigi Kuczyńskiej, sytuować można około połowy XIV wieku¹⁸.

Średniowieczne retabulum z kościoła w Mątowach nie zachowało się niestety do naszych czasów. Pewną wskazówkę na temat jego wyglądu stanowią XVII-wieczne akta wizytacji diecezji chełmińskiej, w których pojawia się opis nastawy ołtarza głównego z figurą Matki Bożej w centrum, otoczoną postaciami apostołów¹⁹. Układ ten może sugerować, iż *altarię* główną zdobiło retabulum w popularnym na Pomorzu typie „ołtarza czterech świętych dziewic”²⁰. Dość nietypowym elementem wystroju nastawy byłaby tu natomiast monstrancja podtrzymywana przez aniołów – motyw niespotykany w innych znanych retabulach w tym typie – być może dodany wtórnie. Wątpliwy wydaje się natomiast związek z tym retabulum figury Tronującej Matki Bożej (il. 1), sugerowany we wcześniejszych badaniach²¹.

Kolejnym nakazanym statutowo sprzętem było sakramentarium. Miało ono przede wszystkim chronić konsekrowane hostie przed profanacją, ale i umożliwiać wiernym adorację Najświętszego Sakramentu²². Z tego względu umieszczano je zwykle w widocznym miejscu, ozdabiając malowidłami o treściach eucharystycznych²³.

¹⁸ J. K u c z y ń s k a, *Średniowieczne chrzcielnice kamienne w Polsce: katalog*, Lublin 1984, s. 10. Chrzcielnica wzmiankowana była w literaturze jedynie przez Schmid, por.: B. S c h m i d, dz. cyt., s. 187.

¹⁹ „*Tabula eiusdem in medio habet imaginem Beatissimae decenter sculptam deauratam: superius monstrantia in manibus Angelorum ex ligno sculpta et tota deaurata. Circumcirca XII Apostoli sculpti deaurati*”, cyt. wg B. S c h m i d, *Die Bau- und Kunstdenkmäler...*, s. 186.

²⁰ O tym typie nastawy wyczerpująco zob.: Z. B i a ł o w i c z - K r y g i e r o w a, *Studia nad snyderstwem XIV wieku w Polsce*, część 1, *Początki śląskiej tradycji ołtarza szafowego*, (Prace Komisji Historii Sztuki T. XII), Warszawa – Poznań 1981; T a ż, *Studia nad snyderstwem XIV wieku w Polsce*, część 1, *Początki śląskiej tradycji ołtarza szafowego: Katalog*, (Monografie Muzeum Narodowego w Poznaniu, t. XVII), Poznań 1981. Por. także: M. J a k u b e k - R a c z k o w s k a, *Rzeźba gdańska przelomu XIV i XV wieku*, Warszawa 2006, s. 11; T a ż, *Plastyka średniowieczna od XIII do XVI wieku: katalog wystawy stałej*, Gdańsk 2007, s. 11.

²¹ Bernhard Schmid jako pierwszy powiązał tę figurę z opisywanym w XVII wieku retabulum, por. B. S c h m i d, dz. cyt., s. 186. Tezę tę przyjął Karl Heinz Clasen, por. K.H. C l a s e n, *Die mittelalterliche Bildhauerkunst im Deutschordensland Preussen. Die Bildwerke bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts*, t. 1, Text, Berlin 1939, s. 238. Dopiero w 2007 roku zwróciła na rzeźbę uwagę Monika Jakubek-Raczkowska, zauważając pokrewieństwo figury mątowskiej z dekoracją rzeźbiarską kościoła Najświętszej Marii Panny na Zamku Wysokim w Malborku i przesuwając tym samym datowanie rzeźby na połowę XIV wieku, zob. M. J a k u b e k - R a c z k o w s k a, *Plastyka średniowieczna...*, dz. cyt., Gdańsk 2007, s. 7. W katalogu wystawy *Fundacje Artystyczne...* autorka poddała w wątpliwość tezę o obecności figury w kościele w Mątowach w średniowieczu, zob. T a ż, *Grupa rzeźbiarska „Madonna Tronująca z Dzieciątkiem” z kościoła w Mątowach Wielkich, ok. 1350*, [hasło kat. w:] *Fundacje artystyczne na terenie państwa krzyżackiego w Prusach: katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku 25 czerwca – 12 września 2010 roku*, t. 1, *Katalog*, (red.) B. Pospieszna, Malbork 2010, s. 105. W zbiorze esejów towarzyszących tej samej wystawie, Anna Błażejewska sugerowała pochodzenie mątowskiej figury z kaplicy NMP na zamku w Malborku, zob. A. B ł a ż e j e w s k a, *Rzeźba w państwie krzyżackim od jego początków do wojny trzydziestoletniej*, [w:] *Fundacje artystyczne na terenie Państwa Krzyżackiego w Prusach*, t. 2, *Eseje*, red. B. Pospieszna, Malbork 2010, s. 174.

²² G. J u r k o w l a n i e c, *Chrystus Umęczony: Ikonografia w Polsce od XIII do XVI wieku*, Warszawa 2001, s. 141.

²³ O. N u s s b a u m, *Die Aufbewahrung der Eucharistie*, Bonn 1979, s. 423; J.E.A. K r o e s e n, R. S t e e n s m a, *The interior of the medieval village church/Het middeleeuwse dorpskerkinterieur*, Louvain, Paris, Dudley (Mass) 2004, s. 106–107.

Il. 2. Kopia drzwiczek sakramentarium w kościele w Mątowach, fot. Alicja Grabowska

Niektóre sakramentaria, szczególnie w kościołach wiejskich, przybierały formę prostej drewnianej szafy, umieszczonej częściowo w ściennej niszy²⁴. Taki właśnie typ reprezentowało zachowane do dziś fragmentarycznie sakramentarium z kościoła w Mątowach. Miało ono pierwotnie formę dębowej szafy o wymiarach 110×55×45 cm, którą zamykały drewniane polichromowane drzwiczki. Na zewnętrznej stronie drzwiczek znajdowało się według Schmidta przedstawienie *Ecce Homo*, które jednak było już wówczas (1919) ledwie widoczne²⁵. Po stronie wewnętrznej zaś, na rewersie, wyobrażono kapłana, niosącego przed sobą monstrancję z hostią. Oryginał drzwiczek nie zachował się niestety do naszych czasów²⁶ – znana jest jedynie ich wierna kopia, przechowywana w kościele w Mątowach (il. 2) oraz fotografia przedstawienia kapłana z monstrancją, reprodukowana u Schmidta.

Program ikonograficzny drzwiczek mątowskich jest wyjątkowy na tle innych tego typu obiektów, zachowanych na terenie państwa zakonnego. Nietypowe jest ukazanie Męża Boleści²⁷ na awersie, nie zaś rewersie drzwiczek, jak w przypadku innych znanych obiektów z terenu Prus²⁸. Żadnej bezpośredniej analogii w sztuce państwa zakonnego nie znajduje też wyobrażenie kapłana. Historii sztuki znane są wprawdzie wizerunki kapłanów z hostią, umieszczane w sakramentariach, jak choćby w szwedzkim Gothem²⁹ – odnoszą się one do liturgicznego momentu *Elevatio Ho-*

²⁴ W. N o w a k, *Kult Eucharystii w diecezji warmińskiej (1243–1939)*, (Biblioteka Wydziału Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, nr 10), Olsztyn 2002, s. 63.

²⁵ B. S c h m i d, dz. cyt., s. 186.

²⁶ Po odkryciu zabytku, Schmid opublikował jedynie jego opis i reprodukcję, nie podając jednak żadnych informacji na temat dalszego z nim postępowania po usunięciu przemalowań. Dopiero w pracy Gregora Brutzerza z 1936 roku pojawiła się wzmianka, iż drzwiczki włączone zostały do zbiorów malborskiego Zamku w trosce o bezpieczeństwo tego wyjątkowego obiektu, zaś w kościele w Mątowach umieszczono jedynie ich kopię, por. G. B r u t z e r, *Mittelalterliche Malerei im Ordenslande Preußen*, t. 1, *Westpreußen*, Danzig 1936, s. 78.

²⁷ Przez Schmidta termin *Ecce Homo* stosowany jest także w odniesieniu do przedstawienia eucharystycznego Męża Boleści, por. B. S c h m i d, dz. cyt., s. 160. Więcej na temat terminologii przedstawień Chrystusa Umęczonego zob. G. J u r k o w l a n i e c, *Chrystus Umęczony...*, dz. cyt., s. 13–21.

²⁸ Np. niezachowane sakramentaria w Marynowach i sambijskim Pobethen; sakramentarium z Marianki. Jedyną analogią dla takiego umiejscowienia podobnego przedstawienia stanowią drzwiczki sakramentarium w farze chełmińskiej, por. J. D o m a s ł o w s k i, *Malarstwo tablicowe poza Gdańskiem w pierwszej połowie XV wieku*, [w:] J. D o m a s ł o w s k i, A. K a r ł o w s k a - K a m z o w a, A. S. L a b u d a, *Malarstwo gotyckie na Pomorzu Wschodnim*, (Prace Komisji Historii Sztuki, t. XVII), Warszawa – Poznań 1990, s. 121.

²⁹ J.E.A. K r o e s e n, R. S t e e n s m a, dz. cyt., s. 109.

stiae. Tymczasem monstrancja, unoszona przez kapłana na obrazie mątowskim, pozwala interpretować scenę jako adoracyjne *Expositio Hostiae*, bądź procesję teoforyczną, związaną z obchodami Święta Bożego Ciała, które wprowadzono w Prusach przed połową XIV w.³⁰

Do wąskiej grupy obiektów z terenu państwa zakonnego, w których znajdujemy wyobrażenie monstrancji, prezentowanej przez kapłana, zaliczyć należy niezachowaną szafę relikwiarzową z katedry kwidzyńskiej, ufundowaną przez biskupa Jana Möncha, świadka życia, śmierci i początków kultu bł. Doroty. Znane dziś z fotografii przedstawienia malarskie, umieszczone w jej wnętrzu i na rewersach drzwi, składały się na znaczący program ikonograficzny, będący zdaniem Adama Labudy odzwierciedleniem religijnego klimatu w diecezji pomezjańskiej na przełomie XIV wieku. Według badacza, program ten – poza przedstawieniami wiążącymi się ściśle z ideami zakonu krzyżackiego był także odpowiedzią biskupa na rosnący kult rekrucy Doroty, której duchowość i pobożność w dużym stopniu odbiegała od tej, propagowanej przez Zakon³¹.

Jednym z najważniejszych aspektów pobożności Doroty z Mątów była szczególnie cześć wobec sakramentu Eucharystii³². Kult eucharystyczny wyraził się dobitnie w dwóch przedstawieniach z kwidzyńskiej szafy. Pierwszym z nich było przedstawienie Niewiernego Tomasza, który w średniowieczu był uznawany za szafarza sakramentu Eucharystii³³. Drugie wyobrażenie, najistotniejsze w toku tych rozważań, znajdowało się na rewersie prawego skrzydła. Przedstawiało ono diakona, prezentującego monstrancję klęczącym u stóp ołtarza rycerzom³⁴.

Przedstawienie to nie stanowiło prawdopodobnie bezpośredniego wzorca dla wizerunku kapłana w Mątowach. Inspiracją dziełem kwidzyńskim jest jednak prawdopodobna, jeśli weźmiemy pod uwagę szczególne okoliczności, w jakich znalazła się parafia w Mątowach na przełomie XIV i XV stulecia, w okresie procesu kanonizacyjnego Doroty. Szczególnie istotne były bezpośrednie kontakty pomiędzy mieszkańcami wsi a przedstawicielami kwidzyńskiej kapituły³⁵.

Pozostaje jeszcze pytanie o sens przedstawienia umieszczonego na rewersie drzwiczek? Czy – podobnie jak w Kwidzynie – miałyby ono zaznaczyć rolę kleru jako szafarza Eucharystii w odpowiedzi na rosnącą rolę prywatnej pobożności

³⁰ M. W o ź n i a k, *Przestrzeń liturgiczna i wyposażenie kościoła Najświętszej Maryi Panny na zamku w Malborku*, [w:] *Zamek Wysoki w Malborku*, red. M. Poksińska, Malbork 2006, s. 81.

³¹ A. S. L a b u d a, *Malarstwo tablicowe na Pomorzu Wschodnim*, [w:] *Malarstwo gotyckie w Polsce*, t. 1, *Synteza*, red. A.S. Labuda i K. Secomska, Warszawa 2004, s. 337.

³² Nabożeństwo Doroty do sakramentu Eucharystii opisane było w 10 punkcie kwestionariusza, według którego przepytывani byli świadkowie w jej procesie kanonizacyjnym: *Die Akten...*, dz. cyt., s. 20: „*Prefata Dorothea circa divinum cultum fuit et erat devotissime et mirabiliter intenta, ecclesias visitando tam in horis matutinis quam diurnis, in eiusdem ecclesie divina audiendo flexisque genibus orando necnon sepissime sanctissimum Eucharistie sacramentum suscipiendo cum lacrimis et maxima devotione*”. Liczne świadectwa pobożności eucharystycznej Doroty zawiera także jej żywot, zredagowany przez Jana z Kwidzyna, por. np.: J a n z K w i d z y n a, *Żywot Doroty z Mątów*, przeł. Julian Wojtkowski, Lublin 2011, s. 57, 61, 122, 267–268, 354–357.

³³ A. S. L a b u d a, *Malarstwo tablicowe...*, dz. cyt., s. 337.

³⁴ Fotografia przedstawienia diakona prezentującego monstrancję znajduje się w zbiorach Bildarchiv Foto Marburg.

³⁵ Zob. niżej.

wiernych? Bez wątplenia forma religijności, którą reprezentowała Dorota, była w państwie zakonnym zjawiskiem nowym, budzącym pewien niepokój Zakonu i związanego z nim duchowieństwa³⁶. Dzieło to mogło więc stanowić swego rodzaju manifestację pozycji kleru. Każdorazowe otwarcie drzwiczek przez kapłana w czasie sprawowanej liturgii mogło ukazywać wiernym rolę duchowieństwa jako pośrednika pomiędzy Bogiem i ludźmi. Pod wpływem nowej pobożności wierni nawiązywali prywatną relację z Bogiem, adorowali Chrystusa w hostii bądź w obrazach o treściach eucharystycznych³⁷ – to jednak tylko w czasie liturgii i tylko za pośrednictwem kapłana mogli doświadczyć kontaktu z Chrystusem w sposób najbardziej bezpośredni, przyjmując sakrament Eucharystii. Należy wziąć jednak pod uwagę także prawdopodobieństwo, iż dzieło powstało w okresie nieco późniejszym (bliżej połowy wieku XV), kiedy to pobożność eucharystyczna na wsi była już zapewne ugruntowana, a jej przejawy nie budziły niepokoju kleru.

Z rozwojem prywatnej pobożności, wiązać należy także pojawienie się w świątyni kolejnego elementu wyposażenia – snycerskiej *Piety* (il. 3). Mątowska rzeźba, zaliczana do jednych z najstarszych realizacji tego tematu na pruskiej prowincji, jest dowodem żywej w początkach XV wieku pobożności pasyjnej. Nie było to zjawisko nowe – ten aspekt życia religijnego był już wcześniej popularny w środowisku wiejskim. Prawdopodobnie już w okresie dzieciństwa (w Mątowach) ukształtowało się szczególne nabożeństwo Doroty do Męki Pańskiej. Nowym zjawiskiem było natomiast odczuwanie przez wiernych potrzeby prywatnego, pozaliturgicznego rozważania Pasji Chrystusa, do którego skłaniały wizerunki dewocyjne³⁸.

Obecność tych przedstawień świadczy o pogłębionych nastrojach religijnych, które ukształtować mogły bezpośrednie kontakty pomiędzy mieszkańcami wsi a przedstawicielami kwidzyńskiej kapituły – Janem z Kwidzyna, pracującym w Mątowach nad żywotem rekruty³⁹, czy Janem Rymanem, który przesłuchiwał tu m.in. proboszcza parafii, księdza Otto⁴⁰. Oprócz plebana Ottona⁴¹ jako świadek w procesie zeznawała także bratowa Doroty, Gertruda⁴². Zeznania obojga świadczą o tym, że

³⁶ S.F. Kwiatkowski, *Zakon Niemiecki w Prusach a umysłowość średniowieczna: scholastyczne rozumienie prawa natury a etyczna i religijna świadomość Krzyżaków do około 1420 roku*, („Rozprawy i Studia – Uniwersytet Szczeciński”, 604), Szczecin 2005, s. 90–92.

³⁷ O. Nusbaum, dz. cyt., s. 424.

³⁸ Por. L. Kalinowski, *Geneza Piety średniowiecznej*, „Prace Komisji Historii Sztuki”, 10 (1952), s. 157–161; z nowszych opracowań poświęconych tematowi dzieł dewocyjnych, zob. W. Marcinkowski, *Przedstawienia dewocyjne jako kategoria sztuki gotyckiej*, Kraków 1994, G. Jarritz, *Bildquellen zur mittelalterlichen Volksfrömmigkeit*, [w:] *Volksreligion im hohen und späten Mittelalter*, hrsg. von P. Dinzelsbacher, D.R. Bauer, Paderborn 1990, s. 195–242, s. 200.

³⁹ *Die Akten...*, dz. cyt., zeznanie Jana z Kwidzyna z 27 X 1404: „*Insuper dixit deponens, quo fuit in villa Montaw Visitator Synodalis clericorum et laicorum et quo cognoscit plebanum et alios homines ibidem*”. Zob. także: M. Glauert, *Das Domkapitel von Pomesanien (1284–1527)*, Toruń 2003, s. 487; J. Wiśniewski, *Zabiegi o wyniesienie na ołtarze i zatwierdzenie kultu Doroty z Mątów Wielkich*, [w:] *Kaci, święci, templariusze*, red. B. Śliwiński, (Studia z dziejów średniowiecza, nr 14), Malbork 2008, s. 566.

⁴⁰ *Die Akten...*, dz. cyt., s. 194, zeznanie Jana Rymana z 22 X 1404: „*Et dixit deponens, quod [...] fuit in villa Montaw Insule Maioris, de qua articulatur, et in ea vidit plures utriusque sexus homines, et, quo ita esset, prout articulatur*”.

⁴¹ Tamże, s. 346–349.

⁴² Tamże, s. 354–358.

Il. 3. Pieta w kościele w Mątowach, fot. Alicja Grabowska

mieszkańcy Mątów znali szczegóły z życia Rekluzy, także z okresu, który spędziła już poza rodzinną wsią, w Gdańsku i Kwidzynie. Za czasów biskupa Jana Rymana odprawiano w kościele parafialnym uroczyste msze ku jej czci. Bez wątpienia był to dla parafii ważny okres – duchowego i społecznego fermentu, który mógł ukształtować religijną tożsamość wiernych i ugruntować pośród nich duchową spuściznę Doroty.

PARAFIA U SCHYŁKU ŚREDNIOWIECZA

W wyniku wojny trzynastoletniej Mątowy włączone zostały w granice Korony Królestwa Polskiego jako część Prus Królewskich⁴³. Nie sposób stwierdzić, jakie znaczenie miała wojna dla struktury społecznej ludności, zamieszkującej tę miejscowość. Choć znacząca wymiana ludności mogła wpłynąć na osłabienie kultu Rekluzy w jej rodzinnej parafii, w 1466 roku w miejscowym kościele wmurowano tablicę pamiątkową ku jej czci⁴⁴. Nie znamy ani treści inskrypcji, ani też jej umiejscowienia, obecność tej formy komemoracji świadczy jednak, iż postać Rekluzy nie została tu zapomniana. Duże znaczenie miał tu zapewne fakt, iż Mątowy nadal leżały w granicach diecezji pomezkańskiej⁴⁵, w której do okresu reformacji kult Doroty był propagowany, a biskup Jan Kierstani wznowił starania o jej kanonizację⁴⁶.

Druga połowa wieku XV była w Mątowach okresem rozbudowy kościoła, który to wówczas przybrał formę niesymetrycznej świątyni dwunawowej⁴⁷. Schmid, datując tę przebudowę na przełom XIV i XV wieku, uzasadniał ją rozwojem kultu Doroty⁴⁸. Pomimo przyjęcia odmiennego datowania, także Christofer Herrmann przypuszczał, iż świątynia została poszerzona, by móc dać schronienie przybywającym pielgrzymom⁴⁹. Niestety, ani w aktach procesu kanonizacyjnego, ani w późniejszych źródłach nie znalazły się informacje, jakoby kościół w Mątowach był w tym czasie celem pielgrzymek.

⁴³ S. Mielczarski, W. Odyniec, *Zarys dziejów regionu*, [w:] *Żuławy Wiślane*, red. B. Augustowski, Gdańsk 1976, s. 89; M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach: Gospodarka – Społeczeństwo – Państwo – Ideologia*, Gdańsk 1986, s. 415.

⁴⁴ M. Borzyszkowski, *Błogosławiona Dorota z Mątów i jej droga na Ołtarze Pańskie*, *SW*, XIV, 1977, s. 517–537, s. 522.

⁴⁵ J. Wiśniewski, *Pomezania. Z dziejów kościelnych*, Elbląg 1996, s. 140.

⁴⁶ Tamże, s. 142.

⁴⁷ Ch. Herrmann, *Mittelalterliche Architektur im Preussenland...*, dz. cyt., s. 465.

⁴⁸ B. Schmid, dz. cyt., s. 183.

⁴⁹ Ch. Herrmann, *Mittelalterliche Architektur im Preussenland...*, dz. cyt., s. 465.

O nadal istotnym znaczeniu prywatnej dewocji i pobożności pasyjnej parafian w tym czasie świadczy powstała w końcu XV wieku figura Chrystusa Frasobliwego (il. 4)⁵⁰. Temat ten występuje niezwykle rzadko w sztuce Prus u schyłku średniowiecza. Oprócz rzeźby mątowskiej, z regionu pokrzyżackiego do naszych czasów zachowała się jedynie podobna rzeźba z Rywałdu, datowana na około 1520 rok⁵¹. Kolejne dzieło o analogicznym temacie, pochodzące być może z terenów państwa zakonnego, przechowywane jest w Muzeum Narodowym w Warszawie⁵². Wreszcie, w okresie przedwojennym w Muzeum w Królewcu znajdowała się rzeźba Chrystusa Frasobliwego z tamtejszej katedry, dziś niestety zaginiona⁵³.

Wyjątkowość tematu przedstawienia oraz dobra jakość artystyczna rzeźby, świadczą o wysokiej świadomości religijnej mątowskich wiernych. Temat Chrystusa Frasobliwego, który dopiero w okresie nowożytnym zdobył ogromną popularność wśród mieszkańców wsi, w Mątowach pojawił się już u schyłku średniowiecza. Pojawienie się w przestrzeni kościoła kolejnej figury o zdecydowanie dewocyjnym charakterze wskazuje, iż wierni nadal poszukiwali prywatnego kontaktu z Bogiem. W przedstawieniu tym, w którym – jak w żadnym innym temacie chrystologicznym – ukazana została ludzka natura Chrystusa, wierni mogli ujrzyć Syna Bożego, jako osobę bliską ich życiu, naznaczoną troskami i cierpieniem, co sprzyjało zmniejszeniu dystansu pomiędzy człowiekiem a sacrum.

Il. 4. Figura Chrystusa Frasobliwego, fot. Alicja Grabowska

⁵⁰ B. S c h m i d, dz. cyt., s. LII; A. U l b r i c h, *Kunstgeschichte Ostpreußens: von der Ordenszeit bis zur Gegenwart*, Königsberg 1932, s. 51; G. D e h i o, *Handbuch der Deutschen Kunst Denkmäler*, Bd. 2, *Nordostdeutschland*, Berlin 1940, s. 176; T e n z e, *Handbuch der Deutschen Kunst Denkmäler. Deutschordensland Preussen*, bearb. von E. Gall unter Mitw. von B. Schmid und G. Tiemann, München – Berlin 1952, s. 126; T e n z e, *Handbuch der Kunst Denkmäler West- und Ostpreußens. Die ehemaligen Provinzen West- und Ostpreußen (Deutschordensland Preussen) mit Bütower und Lauenburger Land*, bearb. von M. Antoni, München – Berlin 1993, s. 227; Ph. F u n k, L. J u n k e, *Zur Geschichte der Frömmigkeit und Mystik im Ordenslande Preussen*, ZGAE, Bd. 30 (1), 1966, s. 25; A. W o z i ń s k i, *Rzeźba drewniana na Pomorzu Wschodnim w latach 1450–1550*, Poznań 1996, mps w Bibliotece Instytutu Historii Sztuki w Poznaniu, s. 585.

⁵¹ J. K r u s z e l n i c k a, *Rzeźba i malarstwo*, [w:] *Kultura artystyczna Ziemi Chełmińskiej w czasach Kopernika*: katalog wystawy zorganizowanej przez: Muzeum Okręgowe w Toruniu, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, red. Z. Ciara, Toruń 1973, nr kat. 16, s. 84–86.

⁵² Sygn. ŚR/365. Rzeźba została zakupiona do Muzeum w 1972 roku jako dzieło wschodniopomorskie. Andrzej Woziński datował ją na pierwszą ćwierć XVI wieku. Zob. A. W o z i ń s k i, dz. cyt., s. 582.

⁵³ Tamże, s. 541–542.

ODNOWA KULTU DOROTY W PARAFII W OKRESIE NOWOŻYTNOŚCI I XIX WIEKU

Okres reformacji i zbezczeszczenie grobu Doroty w Kwidzynie nie sprzyjały rozwojowi jej kultu, tak w jej rodzinnej miejscowości, jak i w całych Prusach⁵⁴. Żadnych nowych materialnych świadectw kultu Rekluzy nie znajdujemy w mątwoskim kościele aż do pierwszych dziesięcioleci XVII wieku, kiedy kult ten zaczął ponownie odżywać. Jezuita Fryderyk Szembek w drugiej ćwierci XVII wieku opublikował kilka poświęconych jej prac⁵⁵. O odnowę czci Doroty z Mątów starał się także biskup chełmiński Jan Lipski, który w kwietniu 1637 wydał dekret, zatwierdzający jej kult w diecezji i zalecenie czczenia jej, wraz z Jutą z Chełmży, jako patronki diecezji chełmińskiej i pomezjańskiej⁵⁶.

Pamięć o Rekluzie była w XVII wieku żywa także w jej rodzinnej miejscowości. Żywot Doroty w języku polskim spisał Jan Nyczkowski, który był proboszczem w Mątowach w latach 1666–1682⁵⁷ (dzieło to, niestety, zaginęło)⁵⁸. Na południowej ścianie kościoła umieszczono z kolei majuskułową inskrypcję łacińską, upamiętniającą życie błogosławionej Doroty, która zastąpiła być może wspomnianą wcześniej tablicę średniowieczną o analogicznym charakterze⁵⁹. Inskrypcja umieszczona jest na znacznej wysokości, jej treść jest jednak mimo to czytelna dla stojącego na dole odbiorcy⁶⁰.

Inskrypcja ta wzmiankowana była w źródłach po raz pierwszy w 1679 roku⁶¹. Określenie Doroty jako „Diva Prussiae” wskazuje, że jej sformułowanie musiało mieć miejsce po roku 1637. Zasadne wydaje się pytanie o cel jej wykonania – czy skierowana była ona przede wszystkim do parafian, czy też raczej do wiernych spoza mątwoskiej wspólnoty, odwiedzających kościoł i kto spośród nich był w stanie przyswoić sobie jej łacińską treść? (wydaje się, iż w odbiorze sensu inskrypcji przez wiernych konieczny był udział duchownego). Skoro, jak już wspomniano, nie sposób stwierdzić jednoznacznie, czy kult Doroty pielęgnowany był w parafii nieprzerwanie od czasów średniowiecza, można postawić hipotezę, iż wprowadzenie inskrypcji do wnętrza kościoła miało na celu ponowne przybliżenie parafianom jej postaci.

⁵⁴ M. B o r z y s z k o w s k i, *Błogosławiona Dorota z Mątów i jej droga...*, dz. cyt., s. 522; T e g o Ź, *Błogosławiona Dorota z Mątów*, Olsztyn 1984, s. 27.

⁵⁵ T. K u j a w s k a-K o m e n d e r, *Wstęp do badań...*, s. 91–92; na temat żywotów Doroty w literaturze polskiej XVII i XVIII wieku zob. także: B. M. P u c h a l s k a-D ą b r o w s k a, *Błogosławiona Dorota z Mątów Wielkich w zbiorach żywotów świętych polskich z XVII–XVIII wieku*, [w:] *Patroni diecezji elbląskiej w lokalnej świadomości i tożsamości regionu*, red. J. Hochleitner i A. Kilanowski, Elbląg 2006, s. 57–66.

⁵⁶ M. B o r z y s z k o w s k i, *Błogosławiona Dorota z Mątów i jej droga...*, dz. cyt., s. 523.

⁵⁷ J. W i ś n i e w s k i, *Kościoły i kaplice na terenie bylej diecezji pomezjańskiej 1243–1821*, cz. 2, Elbląg 1999, s. 588.

⁵⁸ T. K u j a w s k a-K o m e n d e r, dz. cyt., s. 92.

⁵⁹ J. W i ś n i e w s k i, *Kościoły i kaplice*, Cz. 2, dz. cyt., s. 570.

⁶⁰ Już jednak około połowy XVIII wieku inskrypcję zakryło malowidło, przedstawiające Asystę Ukrzyżowania, B. S c h m i d, dz. cyt., s. 185

⁶¹ B. S c h m i d, dz. cyt., s. 184.

O tym, że kult Doroty rozwijał się w Mątowach także w późniejszym czasie, świadczą kolejne dwa obiekty, stanowiące wyposażenie kościoła – obraz z wyobrażeniem *Mistycznej komunii bł. Doroty* z rewersu feretronu (il. 5), a także jej wizerunek w górnej części południowego ołtarza bocznego (il. 6). Obraz, umieszczony

Il. 5. Przedstawienie Mistycznej komunii bł. Doroty na feretronie, fot. Alicja Grabowska

w feretronie, datowany jest inskrypcją na 1750 rok⁶². Przedstawia moment przyjęcia przez Rekluzę Eucharystii z rąk Chrystusa. Przedstawienie to zostało oparte na poświadczonym w żywocie i objawieniach Doroty związku jej mistyki z żarliwym pragnieniem Komunii św. Umieszczenie tej sceny na feretronie, ulokowanym na co dzień zapewne w przestrzeni kościoła dostępnej dla wiernych, a w czasie świąt noszonym w procesjach, świadczyć może, iż postać Mistyczki zajmowała ważne

miejsce w pobożności miejscowych parafian. Z kolei jej przedstawienie, umieszczone w zwieńczeniu ołtarza św. Agnieszki, ujęte w kształt kolistego medalionu, ukazuje ją w półpostaci, trzymającą w prawej dłoni serce, w które wbite są trzy długie, sterczące strzały. Scharakteryzowane elementy nowożytnego wystroju kościoła przekonują, iż osoba błogosławionej Doroty była znana mątowskim parafianom także w okresie nowożytności. Zabiegi, mające na celu wznowienie kultu świętych, także świętych lokalnych, były orężem kontrreformacji⁶³. Kościół potrydencki szczególną misję powierzał ikonografii wizji mistycznych, mającej na celu upowszechnianie nowego typu duchowości⁶⁴. Zapewne na tej fali, w diecezji zagrożonej wzrastającą

Il. 6. Przedstawienie bł. Doroty w południowym ołtarzu bocznym, fot. Alicja Grabowska

protestantyzacją ludności, starano się odnowić w XVII wieku lokalny kult bł. Doroty. Jej wizerunki, znajdujące się w kościele w Mątowach, powstały co prawda już długo po pierwszej fali kontrreformacji, nie można wykluczyć, że miały one na celu

⁶² W całości inskrypcja brzmi: „*S. Dorothea Montoviensis ora pro nobis. Anno 1750. Gottfried Süsssen Bach pinxit in (?) Dantzig*“.

⁶³ A. K r a m i s z e w s k a, *Visio religiosa w polskiej sztuce barokowej*, Lublin 2003, s. 223.

⁶⁴ Tamże, s. 224.

podkreślenie głębokiego zakorzenienia katolicyzmu na tym terenie. Pierwszeństwo należy jednak oddać innej funkcji – wydaje się, że dzieła te miały na celu głównie upamiętnienie i spopularyzowanie postaci Doroty i jej duchowości w środowisku mątowskich parafian.

W XIX i w pierwszych dziesięcioleciach XX wieku kult Doroty był w parafii ciągle żywy, o czym świadczy wzmiankowany w źródłach parafialnych spis modlitw do błogosławionej. W 1908 roku biskup warmiński Andrzej Thiel zezwolił na odprawianie tu nabożeństwa ku jej czci⁶⁵. Wyposażenie kościoła nie wzbogaciło się w tym czasie o nowe, związane z nią elementy. Głównym obiektem, łączącym się z jej kultem, był XVIII-wieczny feretron, co potwierdzają słowa Czesława Lubińskiego, zwiedzającego kościół w 1886 roku: „*W nim [kościół] oglądaliśmy wizerunek błogosławionej Doroty Mątowskiej, która się w tej wiosce urodziła, żywot swój zakończyła w Kwidzynie jako pustelnica żywcem zamurowana (...)*”⁶⁶. Warto natomiast nadmienić, iż w okresie przedwojennym podjęto ponownie starania o zatwierdzenie kultu Doroty. Tematykę jej kanonizacji podejmował w korespondencji m.in. ostatni proboszcz mątowski przed rokiem 1945, August Terletzki⁶⁷.

NAJNOWSZE DZIEJE KULTU BŁ. DOROTY W MĄTOWACH

W pierwszych latach powojennych, głównie w związku ze znaczącą wymianą ludności⁶⁸, osoba bł. Doroty i jej kult zostały w parafii niemal całkowicie zapomniane. Przybyli z różnych stron Polski nowi osadnicy nie znali jej postaci, gdyż jej cześć miała przed wojną charakter głównie lokalny i pielęgnowana była przede wszystkim na obszarze Prus. Postać Mistyczki stała się bliższa parafianom dopiero w roku 1976, kiedy to watykańska Kongregacja do Spraw Świętych Pańskich zatwierdziła jej kult⁶⁹. Wydarzeniu temu towarzyszyły podniosłe uroczystości, które miały miejsce w katedrze oliwskiej w dniu ogłoszenia Dekretu⁷⁰. Na tę okazję do katedry przewieziony został mątowski feretron. Także w samych Mątowach miała miejsce uroczysta msza święta z okazji zatwierdzenia kultu Błogosławionej⁷¹.

⁶⁵ M. B o r z y s z k o w s k i, *Błogosławiona Dorota z Mątów i jej droga...*, dz. cyt., s. 523.

⁶⁶ C. L u b i ń s k i, *Szkice z ziemi i historii Prus Królewskich: Listy z podróży odbytej przez Czesława Lubińskiego*, Gdańsk 1886, s. 236.

⁶⁷ J. S k r o b i s z, *Interesujące listy o błogosławionej Dorocie z Mątów Wielkich*, http://malbork.naszemiasto.pl/artukul/41481,interesujace-listy-o-blogoslawionej-dorocie-z-matowwielkich,id,t.html?kategoria=675&sesja_gratka=c52d5486bf2bd2a7cb30d45a324eec77 (dostęp 28.01.2013)

⁶⁸ B. M a r o s z e k, *Stabilizacja i integracja społeczna mieszkańców Żuław*, [w:] *Żuławy Wiślane. Seria popularno-naukowa „Pomorze Gdańskie”*, nr 2, Gdańsk 1966, s. 150.

⁶⁹ Treść Dekretu Kongregacji do Spraw Świętych Pańskich zatwierdzającego kult Doroty publikuje Borzyszkowski, zob. M. B o r z y s z k o w s k i, *Błogosławiona Dorota z Mątów*, dz. cyt., s. 32–37.

⁷⁰ T e n z e, *Błogosławiona Dorota z Mątów i jej droga...*, dz. cyt., s. 526–527.

⁷¹ Wydarzenie to po dziś dzień upamiętnia dekoracja gabloty, umieszczonej w kruchcie podwieżowej. Znajduje się tam dokładny plan przebiegu uroczystej mszy św., w której czynny udział brali także sami parafianie. Zamieszczono tam także wycinki z polskiej i niemieckiej prasy katolickiej, mówiące o tym wydarzeniu. Uroczystość upamiętnia także fotografia zawieszona na ścianie w południowym przedsionku kościoła.

Uroczystości beatyfikacyjne nie były jeszcze na tyle silnym impulsem, by ożywić na dobre kult Rekluzy w mątownskiej parafii. Osoba Błogosławionej stała się bliższa miejscowym wiernym dopiero po ustanowieniu w 1992 diecezji elbląskiej, utworzonej w znacznej części z obszarów leżących w granicach dawnej diecezji pomezjańskiej. Drugorzędną patronką nowopowstałej diecezji ogłoszono bł. Dorotę. Pamięć o niej w Mątowach zaczął pielęgnować w czasie swej posługi w parafii ks. Andrzej Starczewski, cześć Mistyczki wzrasta stale na przestrzeni ostatnich lat⁷². Spontanicznym, Nieliturgicznym miejscem jej kultu stał się feretron, który zaczął funkcjonować niczym przyfilarowy ołtarz boczny⁷³. Średniowieczna chrzcielnica – która w okresie powojennym utraciła swą liturgiczną funkcję i nieco popadała w zapomnienie – jawi się dziś jako swoiste miejsce komemoracji, „miejsce chrztu bł. Doroty”⁷⁴.

Choć w kilkusetletniej historii parafii zdarzały się niewątpliwie okresy, gdy cześć Doroty przygasiała, powyższe przykłady pokazują jednak, iż w kościele mątownskim zachowana została pewna ciągłość kultowa, rzadko spotykana w przypadku innych świątyń wiejskich Prus. Analiza towarzyszących temu okoliczności pozwala w sposób szczególnie zaakcentować rolę duchowieństwa (przede wszystkim kapituł, ale i kleru parafialnego) w krzewieniu i podtrzymywaniu tego kultu – począwszy od procesu kanonizacyjnego w średniowieczu, poprzez ofensywę kontrreformacyjną czasów nowożytnych i aktywne zaangażowanie duchowieństwa warmińskiego w wiek XIX, po czasy najnowsze. Dzieje artystyczne i przemiany religijne w parafii mątownskiej są ważnym refleksem szerszych procesów kształtowania i przemian duchowości regionu pokrzyżackiego. Dzieła sztuki, będące przedmiotem kultu a zarazem dokumentem minionych epok, stanowią zaś jedno z najważniejszych źródeł do poznania owych dziejów.

---

⁷² W kościołach w Mątowach w każdą drugą sobotę miesiąca sprawowane są nabożeństwa „Przemiany serca za wstawiennictwem bł. Doroty”. Nawiązują one do wydarzenia w życiu Błogosławionej, której to Chrystus miał ofiarować nowe serce. W kwietniu 2012 roku w budynku dawnej plebanii rozpoczął działalność także nowy Dom Pielgrzyma. Organizowane są w nim regularnie „Rekolekcje w duchu dorotańskim”. W kościele dwa razy do roku – w dniu narodzin Doroty (25 stycznia) i jej śmierci (25 czerwca) – celebrowane są ponadto uroczyste msze święte ku jej czci.

⁷³ Od tego czasu umieszczane są obok niego kartki z modlitwą do bł. Doroty, obraz przystrajający jest kwiatami, stoi przed nim także para świeczników.

⁷⁴ Dokładna metryka tego obiektu nie jest znana – nie ma pewności, że to właśnie przy tej chrzcielnicy ochrzczono Dorotę. Bardziej jednak, niż historyczność chrztu Doroty, istotna jest jego współczesna świadomość i znaczenie dla miejscowych wiernych.

**THE INFLUENCE OF THE PERSON AND THE CULT DOROTHEA'S
OF MONTAU OVER THE SPIRITUAL LIFE OF THE PARISH
AND THE INTERIOR OF THE CHURCH IN MAŁOWY WIELKIE
FROM MIDDLE AGES TILL THE PRESENT TIME**

SUMMARY

The aim of this paper is to show the influence of the blessed Dorothy and her spirituality at the religious life of the parish and the shape and meaning of the interior of the Saint Peter and Paul church in Great Montau. The most important elements in the Dorothy's spirituality were the passion piety and Eucharistic cult. The works of art from the Middle Ages, preserved in the church, confirm their important role also in the religious live of the parish community (Sacrament House, Pieta, Christ on the Cold Stone). In the modern times, when the Dorothy's cult was renewed in the Kulm Diocese, the interior of the church was enlarged with three elements connected with Dorothy – the Latin inscription about her life, the procession painting depicting her mystical communion, as well as her image within the southern side altar. Also in the 19th and in the beginning of the 20th Century the cult of the Recluse was living in the parish. After 1945 it was less cultivate. The cult was renewed in the 70's of the 20th Century. Today is the Dorothy's cult again living, and an important part of it are the works of art (procession painting, baptismal font). The temple in Montau is an extraordinary example among others Prussian churches, because here some cult continuity was preserved and thanks the works of art is it possible, to follow its history.

**DER EINFLUSS DER PERSON
UND DES KULTES DOROTHEAS VON MONTAU
AUF DAS GEISTIGE LEBEN
DER PFARREI UND DIE AUSSTATTUNG
DER KIRCHE IN GROSS MONTAU
VOM MITTELALTER BIS ZUR GEGENWART**

ZUSAMMENFASSUNG

Das Hauptziel dieses Aufsatzes ist den Einfluss der Dorothea von Montau und ihrer Religiosität auf das religiöse Leben der Pfarrei und den Charakter der Ausstattung der Sankt Peter und Paul Kirche in Groß Montau zu zeigen. Die wichtigsten Elemente der Religiosität von Dorothea waren die Passionsfrömmigkeit und eucharistischer Kult. Die bis heute in der Kirche erhaltenen Kunstwerke (Sakramentshaus mit der Kopie der Tür mit der figürlichen Darstellung, Pieta, Christus in der Rast) bestätigen, dass sie auch in der Frömmigkeit der Pfarreeimitglieder wichtig waren. In der Neuzeit, in Zusammenhang mit der Erneuerung des Dorotheakultes in Bistum Kulm, wurde die Ausstattung der Kirche mit drei Elementen bereichert, die mit Dorothea eng verbunden sind – Komemorationsinschrift, Prozessionsbild und die Dorotheabildniss in dem südlichen Nebenaltar. Auch in dem 19. und anfangs 20. Jh. war der Kult der Dorothea lebendig in der Pfarrei. In der Nachkriegszeit wurde mit dem Kult in Montau lebendig und die Kunstwerke (Taufstein, Prozessionsbild) sind ein wichtiges Element seiner Pflege. Das Gotteshaus in Montau ist ein seltenes Beispiel der Kirche im ehemaligen Preußen, wo eine kultische vom Mittelalter ununterbrochene Kontinuität zu sehen ist und die dort erhaltenen Kunstwerke ermöglichen ihre Geschichte zu verfolgen und zu vertiefen.